

RSn073 Čeština pro překladatele

5. Tvarosloví sloves

Zbyněk Michálek

Osnova předmětu

- ▶ úvod a základní pojmy; zvuková stránka češtiny; grafická stránka češtiny; morfematika
- ▶ lexikologie; principy slovotvorby a rozšiřování slovní zásoby češtiny
- ▶ tvarosloví substantiv, příslovcí a předložek
- ▶ tvarosloví adjektiv, zájmen a číslovek
- ▶ **tvarosloví sloves**, spojek, částic a citoslovcí
- ▶ skladba – věta a výpověď, valenční a závislostní syntax, větné členy
- ▶ skladba – shoda přísudku s podmětem, interpunkce, aktuální členění větné, odchylky od pravidelné větné stavby, zápor ad.
- ▶ stylistika – základní principy a pojmy, stratifikace češtiny
- ▶ stylistika – funkční styly
- ▶ kompozice textu (textovost, členění textu, koherence, koheze)

Minulá hodina

- ▶ nějaké otázky?
- ▶ domácí úkol
- ▶ částice, spojky, citoslovce příště (nebo samostudium na příště)

Obsah

Verba (slovesa)

Domácí úkol

Slovesa

- ▶ základ české (slovanské) věty
- ▶ vyjadřují děj, činnost, proces, stav, změnu stavu apod.
- ▶ časují se
- ▶ verbum finitum/infinitum
- ▶ není-li přítomno VF, nejedná se o větnou výpověď (tzv. větný ekvivalent) (*Čekárna.*)
- ▶ VF jako přísudek, jinak může i jako jiný větný člen
- ▶ vyjadřují osobu, číslo, čas, slovesný rod, způsob, vid, zařazujeme je ke třídě a vzoru

Slovesa

- ▶ dělení podle sémantického hlediska
 - ▶ plnovýznamová (*běžet, spát, zčervenat*)
 - ▶ pomocná
 - ▶ vlastní pomocná (*být, bývat, mít, mívat; Já jsem nekouřil.; Byl bych šel.; Mám uvařeno.*)
 - ▶ sponová (*být, bývat, stávat se, stát se; Tatínek je zdravý.*)
 - ▶ způsobová (modální) (*mít, moct, muset, smět, chtít; Nesmí se zde kouřit.*) (*moct* a *muset* nemají imperativ)
 - ▶ fázová (*začít, přestat*)
- ▶ dělení podle vztahu k předmětu
 - ▶ bezpředmětová (*ležet, moct, jít*)
 - ▶ předmětová
 - ▶ přechodná (tranzitivní) (*milovat, psát, koupit*)
 - ▶ nepřechodná (intransitivní) (*radit, pomáhat, pořezat se*)

Slovesa

- ▶ slovesa zvrtná (reflexiva) – vyjadřují různé vztahy, např. zasažení subjektu dějem (*Petr se myje.*; *Zpívá si.*), recipocitu (*Povídají si.*; *Potkali se.*) aj.
- ▶ reflexiva tantum (*bát se, stěžovat si*)
- ▶ slovesa neosobní (*prší, v kamnech praská, mrazí mě*)
- ▶ slovesa pohybu
 - ▶ determinovaná × nedeterminovaná (*jít, běžet, nést, ...* × *chodit, běhat, nosit, ...*)
 - ▶ řadí se sem i některá další s významem pohybu: *kvést, růst* ad.
 - ▶ vždy nedokonavého vidu
 - ▶ u některých se futurum tvoří pomocí prefixu *po-* (*pů-*): *poběžím, půjdu, pokvetu, ...*; podobně v imperativu: *poběž* (vedle *běž*), *pojď* (vedle *jd*), *pokvet'* (vedle *kvet'*); *po-/pů-* nikoliv v infinitivu, préteritu!

Sloveso být

▶ sloveso být

	jednotné číslo	množné číslo
1. osoba	jsem, su	jsme
2. osoba	jsi, -s, seš	jste
3. osoba	jest , je	jsou
rozkazovací způsob	bud'	bud'te
▶ přičestí činné	byl	
▶ přičestí trpné		
přechodník přítomný, m.	jsa	jsouce
přechodník přítomný, ž. + s.	jsouc	
přechodník minulý, m.	byv	byvše
přechodník minulý, ž. + s.	byvši	
verbální substantivum	bytí	

▶ dokonavé (*budu*)

▶ vypouštění pobočného *j-* je ortoepické (*[jsme]*, *[sme]* × *[nejsme]*; *{zme}*)

Gramatické kategorie sloves

▶ osoba

- ▶ 3 osoby (1. osoba mluvčí, podmět, 2. osoba posluchač, 3. osoba někdo třetí), obě sg a pl
- ▶ lze užít v transpozici (*Sedím!* = *Sed'!*; *Tak copak nám je, pane Novák?*; *Maminka dá Pepíčkoví banán.*; většinou více kategorií zároveň)
- ▶ někdy i u jiných sl. druhů (*abych, kdybys, ...; čaute*)

▶ číslo

- ▶ nevyjadřuje počet dějů, ale počet konatelů děje nebo objektů děje
- ▶ jednotné/množné
- ▶ speciální užití: vykání (*Petře, jděte tam.*, *Petře, šel jste tam?*), onkání (*Petře, šel sem.*; *Petro, má mě ráda?*), onikání (*Petře, jdou sem.*, *Vědí, co je novýho, pane Kohn?*), pluralis maiestaticus („mykání“) (*My, Petr I., zavazujeme se, že...*), ...

Gramatické kategorie sloves

▶ způsob

- ▶ vztahuje děj ke skutečnosti (reálný, nutný, možný)
- ▶ oznamovací zp. (indikativ) (užívá se v oznamovacích a tázacích větách)
- ▶ rozkazovací způsob (imperativ)
 - ▶ syntetický pro 2. os. sg, 1., 2. os. pl
 - ▶ analytický (opisný) pro 3. os. sg, pl.
 - ▶ pasivní imperativ (*bud' připraven, budiž řečeno*)
 - ▶ jít, předsevzít si? (*pojd'/jdi, předsevezmi si*)
- ▶ podmiňovací (kondicionál) přítomný (+ minulý)
- ▶ lze užít v transpozici (*Sedíš!* = *Sed'!*; *Jen tam spadni!* = *Nespadni tam!* – transpozice negace; *Neříkal jsem to?* = *Říkal jsem to.* – řečnická otázka; vždy nějak motivováno)

Gramatické kategorie sloves

- ▶ čas
 - ▶ určuje se jen u indikativu
 - ▶ čas objektivní/relativní
 - ▶ čas relativní se nevyjadřuje speciálními tvary, ale lexikálními prostředky, syntakticky, videm, příp. přechodníky
 - ▶ čas objektivní
 - ▶ přítomný (prézens)
 - ▶ minulý (préteritum) (*l*-ové přičestí a přít. tvary slovesa být – kromě 3. os.; rozlišuje jmenný rod)
 - ▶ hovorová zkrácená forma (*Byls tam.; Žes tam byl.; Tys tam byl. × Babičkus neviděl?*)
 - ▶ povinně u zvratných sloves (*smál ses, přál sis × smál-jsi-se, přál-jsi-si*)
 - ▶ budoucí (futurum) (analyticky od nedokonavých sloves [infinitiv + budoucí tvar slovesa být], synteticky od dokonavých sloves [přezentní formy mají budoucí význam] a determinovaných sloves pohybu)
 - ▶ archaicky plusquamperfektum (*Nestalo se to, co byl předpověděl.*)

Gramatické kategorie sloves

- ▶ speciální užití: historický přezens (*Proto Karel IV. staví nový most.; Včera jdu domů a potkám Petra.*), gnómický přezens (*Bez práce nejsou koláče.; Člověk je savec.*)
- ▶ lze užít v transpozici (*V okně se svítí. — To budou doma.; Zítra jdu na nákup.; Budu prosit jídelní lístek.*)

Gramatické kategorie sloves

- ▶ vid
 - ▶ na pomezí gramatického a lexikálního významu
 - ▶ vyjadřuje, zda je děj ukončen, nebo nikoliv (*psát* × *napsat*)
 - ▶ slovesa dokonavá (perfektiva) / nedokonavá (imperfektiva) (*napsat* × *psát*)
 - ▶ imperfektiva tantum (*smět, muset*)
 - ▶ perfektiva tantum (*nadchnout, přimět, uhodit*)
 - ▶ slovesa obouvidá (*obětovat, věnovat, informovat*)
 - ▶ vidové trojice (*blížít se* → *přiblížit se* → *přibližovat se*)
 - ▶ nedokonavé tvary jsou víceméně synonymní
 - ▶ nelze tvořit ke dvojicím, kde je čistě perfektivizační předpona (*psát* → *napsat* → *napisovat*)
 - ▶ slovesa momentánní (*křiknout, šlápnout*)
 - ▶ frekventativa (iterativa, slovesa opakovací, násobená) (*chodívat, chodívávat, chodívávávat*)
 - ▶ *Zavři dveře!* × *Nezavírej dveře!* × *Jen mi nezavři ty dveře!*

Gramatické kategorie sloves

- ▶ rod
 - ▶ poměr mezi původcem děje a podmětem
 - ▶ r. činný (aktivum) (*Dělníci staví dům.*)
 - ▶ r. trpný (pasivum)
 - ▶ opisný (*Dům je stavěn [dělníky].*)
 - ▶ zvrtný (zvrtné pasivum, se-pasivum) (*Dům se staví [dělníky].*)
 - ▶ agens, patiens
 - ▶ deagentizace
 - ▶ do pasiva lze převádět pouze tranzitivní slovesa

Časování sloves

- ▶ tvary jednoduché (syntetické) (indikativ přítomného času, imperativ, infinitiv, transgresiv ...)
- ▶ složené (analytické) (indikativ minulého času, kondicionál, indikativ futura imperfekta, ...)
- ▶ tvary určité (finitní) (indikativ přítomného času, imperativ, ...)
- ▶ tvary neurčité (infinitní) (infinitiv, participia, transgresiv, ...)
- ▶ sl. tvary se tvoří od dvou základních kmenů
 - ▶ přítomného (indikativ přítomného času, imperativ, přechodník přítomný) (**taje**, **taj**, **tajíc**)
 - ▶ minulého (indikativ minulého času, participia, přechodník minulý) (**tál**, **tát**, **roztávší**)
 - ▶ někdy kmen infinitivní (infinitiv, indikativ futura imperfekta) (**nést**, **mocť**)
 - ▶ někdy kmen pasivní (participium) (**prošen**)
 - ▶ někdy kmen imperativní (imperativ) (**pomoz**)
 - ▶ u některých sloves mohou být některé kmeny totožné, u některých mohou být výjimky

Časování sloves

- ▶ nejčastější třídění do 5 slovesných tříd podle přítomného kmene
 - ▶ 1. třída: nese, bere, maže, peče, umře
 - ▶ vzor bere: *dříme/dřímá, plavej/plav/poplav*
 - ▶ vzor maže: *píšu/píší; koušu/kousám, kouše/kousá*
 - ▶ vzor peče: *mocť/moci, můžu/mohu, můžou/mohou, pomoz!, peč!/peč!*
 - ▶ 2. třída: tiskne, mine, začne
 - ▶ vzor tiskne: *tiskl/tisknul; tisknut/tištěn*
 - ▶ vzor začne: *najal/najmul, najat/najmut, vyňat/vyjmut, vynětí/vyjmutí*
 - ▶ 3. třída: kryje, kupuje
 - ▶ *kryju/kryji, kryjou/kryjí*
 - ▶ 4. třída: trpí, prosí, sází
 - ▶ vzor prosí: *obohacen, řazen/řaděn, vykostěn; pros!, přesvědč!/přesvědči!*
 - ▶ vzor sází: *sázejí/sází*
 - ▶ 5. třída: dělá

Některé neurčité tvary

▶ infinitiv

- ▶ lemma
- ▶ koncovky *-t (-ti)*, *-ct (-ci)* (*psát/psáti*, *péct/péci*)
- ▶ vyjadřuje vid (*číst* × *přečíst*)
- ▶ vyjadřuje rod (*pozorovat* × *být pozorován*)
- ▶ velmi různorodé funkce a větněčlenská platnost (*Zákaz kouřit.*; *Povinností je pomáhat.*)
- ▶ lze kumulovat několik infinitivů (*mocht začít pracovat*, *donutit přestat kouřit*)
- ▶ (slovanský) akuzativ s infinitivem (*Slyším Petra zpívat.* × *Slyším Petra, jak zpívá.*)

▶ supinum

- ▶ *Jdu spat.*

Některé neurčité tvary

- ▶ přechodník (transgresiv)
 - ▶ vyjadřuje vedlejší děj
 - ▶ oba děje musejí mít stejný podmět (*Petra přicházela, smějíc se.* × ~~*Vyklánějíc se z okna, uletěl jí klobouk.*~~)
 - ▶ využívají se k větné kondenzaci
 - ▶ mají knižní až archaický ráz
 - ▶ některé ustrnulé tvary jako předložky, příslovce apod. (*chtě nechtě, vstoje, vyjma*)
 - ▶ 3 tvary: pro mužský rod, pro ženský a střední rod a pro všechny rody plurálu
 - ▶ přechodník aktivní a pasivní (*nesa* × *jsa nesen* × *byv nesen*)

Některé neurčité tvary

- ▶ přechodník přítomný (od nedokonavých sloves)
 - ▶ vyjadřuje současnost (v minulosti, přítomnosti nebo budoucnosti)
 - ▶ dvě sady koncovek: *-a, -ouc, -ouce* (*nesa, nesouc, nesouce*), *-e/-ě, -íc, -íce* (*maže, mažíc, mažíce*)
- ▶ přechodník minulý (od dokonavých sloves)
 - ▶ vyjadřuje předčasnost (v minulosti, přítomnosti nebo budoucnosti)
 - ▶ dvě sady koncovek: *-ø, -ši, -še* (*přines, přinessi, přinessě*), *-v, -vši, -vše* (*udělav, udělavši, udělavše*)
- ▶ od obou přechodníků lze tvořit adjektiva (*nesoucí, přinessí*)

Některé neurčité tvary

- ▶ příčestí
 - ▶ p. činné (*l-ové*) (*nesl, nesla, neslo, nesli, nesly, nesla*)
 - ▶ vždy součástí složeného tvaru (préterita, kondicionálu)
 - ▶ p. trpné (*n-/t-ové*) (*nesen, nesena, neseno, neseni, neseny, nesena; bit, bita, bito, biti, bity, bita*)
 - ▶ od obou lze tvořit adjektiva (*nesený, rozbitý, došlý*)
- ▶ podstatná jména slovesná
 - ▶ tvoří se až na výjimky zcela paradigmaticky koncovkou *-í* od (někdy hypotetického) příčestí trpného (*mlčení, bití*)
 - ▶ zachovávají některé slovesné kategorie, např. **vid** (*zlepšení × zlepšování*)
 - ▶ předmět v akuzativu se mění na genitiv, jinak zůstává (*hodit míč → hození míče; dosáhnout cíle → dosažení cíle*)
 - ▶ některá získala kromě abstraktního i konkrétní význam (*psaní, pití*)

Obsah

Verba (slovesa)

Domácí úkol

Domácí úkol

▶ kontrola

Děkuji za pozornost.